

Чернігів

Гербарій Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка СНУ**

<i>Відомче підпорядкування:</i>	Міністерство освіти і науки України
<i>Установа:</i>	Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка
<i>Адреса:</i>	вул. Гетьмана Полуботка; 53, м. Чернігів, 14013
<i>Телефон:</i>	+38(04622)32106
<i>Факс:</i>	Відсутній
<i>e-mail:</i>	Chernihiv.herb@i.ua
<i>Рік заснування:</i>	1982
<i>Кількість зразків:</i>	34 600
<i>Наявність типових зразків:</i>	Відсутні
<i>Географічна спеціалізація:</i>	Україна (Чернігівське Полісся), Росія
<i>Основні колектори:</i>	Т. Андрієнко, В. Горностай, М. Графін, Ю. Карпенко, О. Лукаш, С. Потоцька
<i>Цінні колекції:</i>	Відсутні
<i>Обмінний фонд:</i>	Відсутній
<i>Куратор гербарію:</i>	Карпенко Юрій Олександрович, кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри екології та охорони природи
<i>Штат:</i>	Потоцька Світлана Олександрівна, завідувач гербарію

Створення гербарію Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (до 13 березня 1998 р. – Чернігівського педагогічного інституту, до 11 січня 2010 р. – Чернігівського державного педагогічного університету) розпочалося у 1982 р., коли було організовано хіміко-біологічний факультет. Безпосередня потреба виникла у навчальному гербарії для забезпечення наочним матеріалом студентів I курсу, на якому вивчається морфологія рослин, як один з розділів ботаніки. Комплектування гербарію (збір, висушування та монтування) морфологічного гербарію у вересні 1982 року, розпочала доцент, к.б.н. В. Горностаї. Починаючи з 1983 року, щорічно під час навчально-польової практики студентів з ботаніки, фізіології рослин і екології, при виконанні ними індивідуальних завдань; під час роботи над курсовими, дипломними, магістерськими та дисертаційними роботами студентами і викладачами біологічної кафедри (до 08.02.1994 р. – кафедри анатомії і фізіології людини і тварин; з 08.02.1994 року – кафедри біології; з 15.06.2003 року – кафедри екології та охорони природи) гербарій поповнюється, критично переглядається та розширюється.

У квітні 1983 року почалася комплектація систематичного гербарію. Спочатку він складався з видів околиць м. Чернігова. Колекцію гербарію значною мірою поповнили збори д.б.н., проф. Т. Андрієнко, яка викладала в Чернігівському педагогічному інституті (1983–1984), була керівником декількох дипломних робіт та підготувала наукові кадри ботаніків для університету.

У подальшому гербарний матеріал збирався в Чернігівській області (Чернігівському, Ріпкинському, Коропському, Сосницькому, Щорському, Новгород-Сіверському, Менському, Городнянському, Козелецькому, Куликівському, Борзнянському, Срібнянському та інших районах). Гербарні зразки охоплюють не лише лісні збори, коли студенти проходили навчально-польові практики з ботаніки, але й весняні збори, переважно ефемероїдів.

До складу гербарної колекції, що складалася зі зразків рослин, зібраних на Чернігівщині, увійшли збори з інших регіонів

України – Карпат, Криму, південних регіонів України (Херсонська, Одеська, Донецька, Запорізька області). Розширювалися і площа зберігання гербарних зразків. Спочатку гербарій зберігався у шафах лабораторії ботаніки, пізніше – у лаборантській кімнаті, зараз він розміщений в окремій колекційній кімнаті кафедри екології та охорони природи, де гербарні зразки, зібрані в картонні папки, зберігаються у дерев'яних шафах. Гербарні фонди розміщено за системою А. Тахтаджяна. Розпочата нумерація гербарних зразків.

Гербарій *СНУ* головним чином складається зі зборів студентів та викладачів Університету, здійснених під час навчальних польових практик та наукових експедиційних досліджень.

Гербарні зразки критично переглядали науковці Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (доктором біологічних наук, професором Т. Андрієнко, доктором біологічних наук, професором В. Протопоповою, кандидатом біологічних наук М. Шеверою), Львівського національного університету імені Івана Франка (кандидатом біологічних наук В. Гончаренком), Сумського аграрного університету (кандидатом біологічних наук С. Панченком), Мелітопольського державного педагогічного університету (кандидатом біологічних наук В. Коломійчуком).

Особливу цінність чернігівської гербарної колекції становлять гербарні збори Т. Андрієнко родин *Cyperaceae* та *Salicaceae*, які використовуються для ідентифікації видів флори області. Певний інтерес являють гербарні колекції територій межиріччя Десна-Сейм і Десна-Остер, зібрані доцентами Ю. Карпенком та О. Лукашем, при виконанні дисертаційних робіт. Гербарна колекція межиріччя Десна-Сейм (Ю. Карпенко) зберігається окремо і складає 185 видів 75 родів з 12 родин (понад 200 г.з.).

Гербарій *СНУ* складається з навчального (морфологічний, систематичний, екологічний, фенологічний, тематичні гербарні колекції (весняних, лікарських, деревних рослин та ін.) та наукового (систематичний, гербарій природно-заповідних територій Чернігівської області і України).

Навчальний гербарій включає понад 4 500 г.з., і відповідно розділяється на морфологічний і початковий систематичний, екологічний, фенологічний, тематичні гербарні колекції. Він призначений для організації лабораторних занять з морфології і систематики рослин, фізіології і екології рослин, загальної екології та виконання курсових і дипломних робіт відповідного спрямування для студентів спеціальностей «Біологія», «Хімія», «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування».

Морфологічний гербарій нараховує близько 250 гербарних аркушів та 25 колекційних коробок. Окремо зберігаються фіксовані плоди та колекції насіння. Тематичне спрямування і містить такі гербарні підбірки: «Типи коренів», «Типи та різновидності кореневих систем за морфологічними особливостями», «Видозміни кореня», «Типи галуження пагонів», «Типи пагонів за положенням у просторі», «Листкорозміщення», «Форми листків за загальним обрисом», «Частини листка», «Форми листків за краєм листової пластинки», «Форми листків за верхівкою листка», «Форми листків за основою листка», «Характер житкування листків», «Розчленованість листової пластинки (типи простих листків за глибиною надрізу листової пластинки)», «Складні листки» «Видозміни пагона», «Прості моноподіальні суцвіття», «Складні моноподіальні суцвіття», «Симподіальні суцвіття», «Колекції плодів і насіння».

Значна кількість гербарних зразків (понад 30 000 г.з.) дозволила розділити систематичний гербарій на два розділи: навчальний для використання на лабораторних роботах із систематики вищих рослин (200 г.з.) та науковий (використовується для флористичних та систематичних узагальнень і обробок). Серед цих матеріалів найповніше представлені зразки флори Чернігівської області, зокрема її поліської частини; наявні також гербарні збори з інших регіонів України та території колишнього СРСР.

Загалом систематичний гербарій складається з 3 058 г.з. 1 201 виду 575 родів рослин. Серед них гербарна колекція вищих спорових судинних рослин (плауноподібні, хвощеподібні, папо-

ротеподібні) налічує 692 г.з.), 33 видів, які належать до 19 родів. Систематичний гербарій голонасінних включає 205 гербарних аркушів 33 видів, які належать до 10 родів.

Гербарій природно-заповідних територій України налічує 280 г.з., зібраних у Карпатському біосферному заповіднику (70 видів, 119 г.з.). Кримському природному заповіднику та Ялтинському гірсько-лісовому природному заповіднику (23 види, 58 г.з.), природному заповіднику Медобори (10 видів, 16 г.з.), Канівському природному заповіднику (5 видів, 11 г.з.), національних природних парках: «Ужанському» (9 видів, 14 г.з.), Деснянсько-Старогутському (4 види, 6 г.з.), «Святі гори» (15 видів, 20 г.з.), Мезинському (75 видів, 250 г.з.).

Екологічний гербарій почали створювати на основі систематичного в 1995 році. Перші групи зразків мали розподіл на такі групи: «Екологічні групи рослин щодо водного режиму», «Екологічні групи рослин щодо світла», «Екологічні умови і життєві форми рослин». Основне комплектування екологічного гербарію було пов'язане з організацією лабораторного практикуму із загальної екології та охорони природи. Гербарій поповнювався під час навчальної польової практики з екології та експедиційних досліджень окремих регіонів Чернігівської області. На сучасному етапі екологічний гербарій складається з трьох частин: навчальний гербарій, гербарій рідкісних видів рослин, гербарій видів окремих об'єктів природно-заповідного фонду Чернігівської області.

У складі гербарію представлені сукулентні рослини Туркменії (представники родів *Salsola*, *Salicornia*, *Anabasis*, 22 види, 22 г.з.), а також голонасінні Далекого Сходу (*Pinus koraiensis* Siebold & Zucc., *P. pumila* (Pallas) Regel, *Picea koraiensis* Nakai (3 види, 12 г.з.).

Навчальний екологічний гербарій підібрано згідно з темами навчальних курсів «Загальна екологія» і «Фізіологія та екологія рослин». Він включає: Гербарій рослин різних екологічних груп (за водним режимом (128 г.з.), за відношенням до світла (36 г.з.), до ґрунтових умов (34 г.з.), за ярусністю фітоценозів (52 г.з.)); Гербарій рослин-ентомофітів (23 г.з.), мірмекохорних

рослин (7 г.з.), зоохорних рослин (18 г.з.), рослин-паразитів та напівпаразитів (8 г.з.); Гербарій життєвих форм рослин (за класифікацією К. Раункієра (61 г.з.) та І. Серебрякова (28 г.з.)); Гербарій суцесійних рядів заростання водойм і пісків (69 г.з.).

Гербарій рідкісних видів флори складається із зразків рослин, занесених до Червоної книги України (1996), та регіонально рідкісних видів Чернігівської області (2000). Гербарій червонокнижних видів включає гербарні зразки 28 видів, зібраних переважно у східних і північних, частково південних районах області (загальною кількістю 93 г.з.). Гербарій регіонально рідкісних видів налічує 104 г.з.), 40 видів, зібраних під час досліджень північного сходу Чернігівського Полісся та південного заходу Новгород-Сіверського Полісся.

Гербарій територій та об'єктів природно-заповідного фонду Чернігівщини включає зразки типових і рідкісних видів рослин, зокрема ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Рихлівська дача» (40 г.з.), парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Сокиринський» (65 г.з.), ботанічного заказника місцевого значення «Галаганове» (71 г.з.), заказника «Ігнатівське болото» (18 видів, 18 г.з.), Рослини екологічної стежки урочища «Ялівщина» (36 видів, 36 г.з.). Гербарні зразки з дендропарку «Тростянець» представляють 27 інтродукованих видів дендрофлори.

Фенологічний гербарій почав формуватися у 1998 р. Зараз у ньому зберігається 136 г.з., 42 видів деревних та чагарникових рослин, висушених на різних фенологічних фазах.

Гербарій весняних рослин включає 75 г.з., 15 видів, що включає переважно матеріли тематичних зборів при виконанні курсових і дипломних робіт, досліджень окремих природно-заповідних територій та регіонів.

Гербарій лікарських рослин включає 633 г.з., 28 видів, який було закладено для організації навчального процесу з фармацевтичної ботаніки для студентів філії Національної фармацевтичної академії м. Харкова.

Гербарій бур'янів включає збори, здійснені на агробіостанції університету і складається з 30 видів найпоширеніших рослин даної групи.

Гербарій дендрофлори включає 70 видів (108 г.з.) деревних і чагарникових форм, зібраних у межах Чернігівської області та південного берега Криму.

У гербарії є зразки макроскопічних водоростей (6 родів, 29 г.з.) з відділів Phaeophyta (*Sargassum*, *Laminaria*, *Chorda*, *Agarum*), Rhodophyta (*Ahnefeltia*, *Rhodimonia*), Chlorophyta (*Codium*), які були надіслані з Владивостоцького державного університету. Розпочато формування гербарної колекції мохоподібних (відділ Bryophyta), яка налічує 60 г.з.

Отже, загальний фонд гербарію Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка налічує близько 34 600 гербарних аркушів, 1 201 вид, які належать до 575 родів. Щороку гербарний фонд поповнюється 250-300 гербарними аркушами.

Ю. КАРПЕНКО, С. ПОТОЦЬКА

Література:

- Лукаш О.В., Арсієнко А., Седько В. Гербарій рідкісних і малопоширених видів межиріччя Десна-Остер. // В зб.: Актуальні питання ботаніки та екології: Мат-ли конференції молодих вчених – ботаніків. – Ніжин, 1999. – С. 44–45.
- Горностай В.І., Лукаш О.В., Карпенко Ю.О. Гербарій Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. // Ю.Д. Клеопов та сучасна ботанічна наука. Мат-ли читань. Присвячених 100-річчю з дня народження Ю.Д. Клеопова. – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – С. 164–171.
- Карпенко Ю.О., Прима Ю.О., Усов О.Є. База даних «Гербарій ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка. // Вісн. Луган. пед. ун-ту. – 2003. – 67, № 11. – С. 50–52.
- Горностай В.І., Карпенко Ю.О., Потоцька С.О. Представленість вищих спорових судинних рослин в гербарних фондах ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка. // Віпці спорові судинні рослини флори Чернігівщини. – Чернігів, 2004. – С. 60–70.

- Карпенко Ю.О., Графін М.В., Федоренко М.В., Чечня С.В., Кириенко С.В.* Різноманітність відділу *Polypodiophyta* Чернігівської області та їх представленість в гербарії ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка. // Актуальні дослідження довкілля. Збірн. наук. праць. – Суми: Сум. ДПУ імені А.С. Макаренка, 2004. – С. 60–63.
- Карпенко Ю.О., Чечня С.В., Федоренко М.В., Кириенко С.В.* Хвощеподібні Чернігівської області та їх представленість в гербарії ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка. // Проблеми відтворення та охорони біорізноманіття України (до 115-річниці М.І. Гавриленка). – Полтава, 2004. – С. 269–270.
- Карпенко Ю.О., Федоренко М.В., Графін М.В., Чечня С.В., Кириенко С.В.* Різноманітність відділу *Lycopodiophyta* Чернігівської області та їх представленість в гербарії ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка // Проблеми відтворення та охорони біорізноманіття України (до 115-річниці М.І. Гавриленка). – Полтава, 2004. – С. 280–281.
- Горюстай В.І., Потоцька С.О.* Гербарна колекція голонасінних ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка. // Голонасінні Чернігівщини. – Чернігів, 2006. – С. 80–85.
- Карпенко Ю.А., Потоцька С.О.* Гербарная коллекция Черниговского национального педагогического университета имени Т.Г. Шевченко и возможности ее использования в научно-исследовательской и учебной работе // Мат-лы Междунар. науч.-метод. конф. Проблемы и перспективы преподавания ботанических дисциплин в вузе. – Гомель, 2010. – С. 49–55.